

Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme*

Ersin MÜEZZİNOĞLU
Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ersinmuezzinoglu@karabuk.edu.tr

Öz

İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı sonrası faaliyetleri ve bu kapsamda Millî Mücadele'ye etkileri ve katkıları yakın tarihin ilgi çekici konuları arasındadır. Bu etki ve katkıları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Karakol Cemiyeti gibi teşekküllerin faaliyetlerinde görmek mümkündür. Ancak ittihatçıların bu rolleri uzun zaman resmi tarih yazımından kaynaklı küçümsenmiş veya göz ardı edilmiş, ancak birkaç araştırmacı ittihatçı rolünün önemini ortaya koyabilmiştir. Bu dönemde milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa bir yandan ittihatçı kadro ve teşekküllerden istifadeye çalışmış ve Malta sürgünleri bahsinde olduğu gibi onlarla ilgili meselelere alaka göstermiş, bir yandan da milli hareketin ittihatçı damgası yemesinden özenle kaçınmıştır. Ayrıca süreç içerisinde ittihatçılara karşı ihtiyatlı ve müteyakkız davranarak onları kontrol altında tutmaya çalışmış; milli hareketin liderliği noktasında da onlarla açık ve gizli bir liderlik mücadelesi vermiştir.

Çalışmada ittihatçıların Millî Mücadele'ye tesir eden belli başlı faaliyetleri ve katkıları, milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile münasebetleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyeti, Malta Sürgünleri

An Evaluation of Unionists in the National Struggle Period

Abstract

The activities of the Unionist Party members in the aftermath of the First World War, and their impacts and contributions on/to the National Struggle in this regard are of importance for late history. It is possible to see such impacts and contributions in the activities of organizations such as Countrywide Resistance Organization and Karakol Society. However, these roles of the Unionists have so long been underestimated or ignored due to formal history writings, but a few researcher Unionists paid attention to their roles. During this period, the leader of the National Movement Mustafa Kemal Atatürk tried to benefit from the Unionist community and the organizations and gave importance to issues regarding them as in the matter of Malta exiles, but on the other hand meticulously avoided that the National Movement is labeled as the Unionist's acts. Furthermore, he challenged to keep the Unionists under control by showing prudence and vigilance against them, and fought with them for the leadership of the National Movement sometimes openly, sometimes secretly. This study focuses on the significant activities and contributions of the Unionists in the National Struggle and their relations with the leader of the National Movement, Mustafa Kemal Pasha.

Keywords: National Struggle, Unionists, Mustafa Kemal Pasha, Karakol Society, Malta Exiles.

Giriş

1918 Eylülünde Bulgar cephesinin çökmesi, Osmanlı Devleti için son umutların da yitirilmesine neden oldu. Gelişme üzerine Talat Paşa önce mütareke talebine ardından da istifaya karar verdi. Padişah Vahdettin vaziyetin böyle yapmayı gerektirdiğini söyleyerek istifa kararını onadı.¹

Bu arada İttihat ve Terakki Partisi son kongresini 1918 Kasım başında gerçekleştirdi. Talat Paşa burada iktidarlarının ve gelişen hadiselerin uzun bir muhasebesini yaptı.² Son kongre partinin feshiyle neticelendi. Ama bu son, aynı zamanda yeni bir başlangıçtı. Zira ittihâtçılar yeni bir teşkilatla varlıklarını sürdürme kararı aldılar. Bu arada itilaf devletleri ittihâtçı liderlere savaşın sorumluluğunu yüklemekte, Rum ve Ermeni tehcirlerinden şahsen mesul tutmaktaydılar. Bu durumda ülkede kalma imkânı görmeyen,³ kendi üzerlerine gelineceğini ve hesaba çekileceklerini düşünen İttihat ve Terakki Partisi rüesasından Talat, Enver ve Cemal Paşa ile Azmi, Bedri, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Beyler 1/2 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk ettiler.⁴ Fakat onlar için mücadele ve macera henüz bitmemiş, sadece mecra değiştirmişti. İttihat ve Terakki Partisi resmen dağılsa da temsil ettiği milliyetçi ve memleketçi fikir yaşatılacaktı.⁵ Nitekim ittihâtçılar hazırlıklarını iki düzeyde yaptı. Bir yandan açık siyasal faaliyetler ile kamuoyunun harekete geçirilmesi, öte yandan gizli yer altı çalışmaları.⁶

* Bu çalışma 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, (Ankara: TTK Yayınları, Ankara), 1951, s. 151; Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, c.:1, (İstanbul: Sabah Yayınları, İstanbul 1997), s. 6; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Bs.:4, İstanbul: İmge Kitabevi, 2006), s. 453.

² Zaman, nr.: 207, 2 Kasım 1918, s. 1.

³ Bayar, Ben de Yazdım, C:1, s. 89.

⁴ Akşin, s. 456; Ülkeyi terk eden ittihâtçı liderler dışarıda faal bir mücadele dönemine girdiler. Yurtdışındakilerin amacı, İslam ve Türkleri bir araya toplamak ve bu şekilde hakkında hüküm verilecek olan Osmanlı Devleti'ni müsait şartlarda sulhe kavuşturmakta. bkz.: Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, haz.: Samih Nafiz Tansu, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003), s. 549; Ne var ki yurtdışına çıkan bu ittihâtçılar Ermeni komitacıların ölüm listesine alınmışlardı. bkz.: Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*, (bs.:2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, 1944), s. 191-192; Mithat Şükrü, Talat Paşa'nın kendisine "göreceksiniz yatağında ölmek bana nasip olmayacak, bir gün sokakta giderken bir kurşun ile yere serileceğim" dediğini nakleder. bkz.: Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), s. 148. Böylece dâhilde hükümetin başlattığı bir ittihâtçı avı varken, hariçte ise Ermenilerin öldürmeyle neticelenen başka bir avı söz konusu olmuştu.

⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1968), s. 83; İktidar değişikliğiyle İttihat ve Terakki Partisi siyasal hayattan silinmiş olmuyordu. Mecliste hâlâ ittihâtçı ağırlığı mevcuttu. Bunun yanında bürokrasi, polis ve ordu büyük ölçüde ittihâtçılardan meydana geliyordu. Vilayetlerde de İttihat ve Terakki Cemiyeti hâkim siyasi güçtü. bkz.: Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, çev.: Nüzhet Salihoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 115; Bayar'a göre de İttihat ve Terakki Partisi dağıtılmış olmasına karşın bütün unsurlarıyla memlekette yaşıyordu. bkz.: Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, (c.: 4, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997), s. 201.

⁶ Zürcher, s. 115.

İstifanın ardından önce İttihatçı hükümet üyeleri dönemin siyasi havası sonucu, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin Meclis-i Mebusanda sorgulanmalarına dair alınan karar gereği, 5. Şube tarafından sorgulanmışlardır. Ardından Mart 1919'da çoğunluğu hükümet üyeleri, bürokratlar, aydınlar olmak üzere üst düzey ittihatçılar ülkeyi savaşa sokma, tehcir vs. nedenlerden ötürü tutuklanmışlar ve yargılanmışlardır. Mayıs 1919'da da bu kişiler İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüşlerdir.⁷

Yurt İçindeki İttihatçılar

Bazı kaynaklara göre, İttihatçılar yeni döneme girerken düşmana karşı silahlı direniş hususunda da gerekli hazırlıkları yapmış ve tedbirlerini almışlardı. Zürcher'in direniş hareketleri için evvelden hazırlıkların yapıldığı noktasındaki tespiti ile Talat Paşa'nın son kongrede altını çizdiği mücadelenin devam edeceğine dair ifadelerini destekler mahiyette bir bilgi de Refik Halid'in hatıralarından öğrenilmektedir. Söz konusu yazar "Minelbabilemihrab" adlı hatıratında Anadolu'da mukavemet yapılabileceğini hangi tarihte, nerede ve evvela kimden duydum? başlığıyla dikkat çekici bir bölüme yer vermiştir. Mütareke Dönemi'nde Zaman gazetesinde yazıları neşredilmeye başlayan Refik Halid, bu günlerde gazetenin sahibi Ahmet Şükrü Bey ile aralarında geçen bir konuşmayı şöyle nakletmektedir: Ülkenin gidişatı hakkında kendisinin ne şartla olursa olsun, derhal mütareke akdedilmesi gerektiğini ve bundan başka da çare olmadığını ileri sürmesine karşılık Ahmet Şükrü Bey, çarenin olduğunu, Anadolu'ya çekilip mukavemet etmek gerektiğini belirtmiş ve şunları eklemiştir: "Hükümet bu ciheti düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı... Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilat hepsi hazır; elli sene dayanırız!". Refik Halid, Ahmet Şükrü Bey'in bu mühim açıklamalarını, 1918 senesi Kasım'ında duyduğunu ve bundan tam bir yıl sonra Anadolu'da Yunan ve itilaf devletlerine karşı sözü edilen çete mukavemetinin yani Kuvay-ı Milliye'nin fiilen oluşturulduğunu söylüyordu.⁸ Bu anekdota göre,

⁷ Savaş kabinelerinin sorgulanması ve yargılanmasıyla ilgili bkz: Ersin Müezzinoğlu, "Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına Girişi", *History Studies*, Cilt.: 7, Sayı.: 1, ss.121-138, Mart 2015; Ersin Müezzinoğlu, "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.

⁸ Refik Halid Karay, *Minelbabilemihrab*, (İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1992), s. 41; Refik Halid, Ahmet Şükrü Bey ile arasında geçen bu konuşmayı Mevlânzâde Rifat ile de paylaşmıştır. Mevlânzâde Rifat, Refik Halid'in izniyle bir eserinde bu diyaloga yer vermiştir. Onun aktardığına göre, Refik Halid savaşın acı neticeleri ve vaziyetin üzücü oluşundan yana yakıla bahsedince Ahmet Şükrü Bey, "...vaziyet görünüşte üzücüdür. Fakat hakikatte öyle değildir. Bu netice, mağlup çıkma ihtimali, daha evvelden düşünülmüş ve lazım gelen tertibat alınmıştır. Anadolu'da lazım gelen silahlar ve mühimmat gereken yerlere saklanmıştır. İcabında Anadolu'da müstakil bir Türk Hükümeti kurulup ilan edilecektir". Mevlânzâde Rifat, Ahmet Şükrü Bey'in bu açıklamaları üzerine, Anadolu'da görülen teşkilatın çok evvel İttihat ve Terakki tarafından hazırlanmış olan tertibatın mahsulünden başka bir şey olmadığı

Ahmet Şükrü Bey'in yukarıdaki sözlerinden hükûmetin mücadele için önceden hazırlıklar yaptığı anlaşılacağı gibi, uzun zaman yok sayılan veya azımsanan millî direniş örgütlerindeki ittihatçı katkısının bir kez teyit edildiği anlamı çıkar.⁹

Partilerini feshettikten sonra ittihatçılar hem aleni hem de gizli olarak faaliyetlerini sürdürdü. Aleni kol Teceddüt Fırkası, gizli kol ise Karakol Cemiyeti idi. Teceddüt Fırkası çok fazla bir varlık gösteremedi ve ömrü kısa oldu.¹⁰

İttihatçıların gizli ve gayriresmî yer altı teşkilatlanma modeli olan Karakol Cemiyeti, varlığı kabul edilen, fakat kim tarafından kurulduğu ve kime bağlı olarak çalıştığı hususlarında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü bir girişimdir. Doğrusu şu ki Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusaya mensup ve ittihatçılardan oluşmuştu.¹¹ Millî direniş hareketlerine büyük katkılar yapan ve bu hareketin üzerine oturduğu temel direklerin en çok göz ardı edileni bu cemiyetti.¹² Birinci Dünya Savaşı'nın ardından akdedilen Mondros Mütarekesi sonrasında Türk milletinin yok edilmek istendiğini, egemenliğinin elden gittiğini gören maneviyatları sarsılmamış vatandaşları silaha sarılmağa, istiklalini korumağa teşvik ve bir organizasyona bağlamak

meydandadır, saptamasını yapmaktaydı. bkz.: Mevlânzâde Rifat, *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü*, (bs.:2, İstanbul: Pinar Yayınları, 2000), s. 258-259.

⁹ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, çev.: Nüzhet Salıhoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 109; Zürcher, "İttihatçıların yalnızca katkıda bulunan kişiler olmadıklarını, Millî Mücadeleyi (muhtemelen önceden hazırlanmış bir plana göre) örgütlemeye öncülük edenlerin aslında ittihatçılar olduğunu, Mustafa Kemal'in mi ittihatçıları kullandığının yoksa tersinin mi doğru olduğunun en azından tartışılır olduğunu göstermeye" çalıştı. Yine ona göre, İttihat ve Terakki-Mustafa Kemal mücadelesi iki rakip hareketin mücadelesi değil, bir iç mücadeleydi. bkz.: Zürcher, s. 111; Bir başka görüş ise Millî Mücadele sürecinde İttihat ve Terakki'nin rolünün yadsınamayacağı, ancak bu rolün belirleyici bir özellik taşımadığı şeklindedir. bkz.: Sabri Sürgevil, "İttihat ve Terakki'den Millî Mücadele'ye", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Dokuz, c.: 1 S.: 2 1992, s. 329-338; Millî Mücadele-İttihat ve Terakki ilişkisi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ittihatçıların tasfiyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Çevik, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye*, S.: 44, 2002, s. 496-509.

¹⁰ Edip Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler*, (c.: 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 255-257.

¹¹ Emel Akal, *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 150; Cemiyetin kuruluşuna dair en çok kabul gören versiyon Hüsamet'in Ertürk'ün anlatımıdır. Bunun dışında Fahri Can, Karakolun Mütarekenin ilk günlerinde, "Bu işlerin sonu nereye varacak? Böyle ellerimiz böğrümüzde felaketlerin sadece seyircisi mi olacağız", diyen Kara Vasıf, Baha Sait ve Refik İsmail Beyler tarafından Mahmut Paşa Cami avlusunda bir kahvede kurulduğunu, isim babasının ise Baha Sait Bey olduğunu söylemektedir. bkz.: Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?" *Yakın Tarihimiz*, c.: 4, 1963, s. 257; Muharrem Giray cemiyetin ortaya çıkışı hakkında şu bilgiyi verir: Düşmanların İstanbul'u işgali sonucu müthiş bir baskının belirmesi üzerine Türk gençliğinin de tahammülü tükenmiş ve ters tepkiler gelmeğe başlamıştır. Bu ters tepkilerin ilk eseri Karakol Cemiyeti şeklinde tezahür etmiştir. Cemiyetin kurucuları Binbaşı Ali Rıza, Albay Edip, Kara Vasıf, Galatalı Şevket, Baha Sait, Refik İsmail, Kemalettin Sami ve Servet Beylerdir. bkz.: Muharrem Giray, "İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat Karakol Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, S.: 1, s. 345.

¹² Zürcher, s. 125.

üzere vatani bir ayaklanma ve karşı koyma cemiyeti olarak ortaya çıkmıştı.¹³ Başlangıçta, feshedilen İttihat ve Terakki Partisinin lidersiz kalan mensupları arasında gizli bir korunma ve direniş grubu şeklinde ortaya çıkan cemiyet, bir müddet sonra Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'yi destekleyen gizli bir kuruluşa dönüşmüştür. Şöyle ki Talat Paşa ülkeyi terk etmeden evvel ittihatçıların küçük efendisi olarak adlandırılan ve ilerde ittihatçıların perde arkasındaki lideri olarak nitelenecek Kara Kemal Bey'e bir talimat vermiştir. Talimatta istenilen, lidersiz kalan arkadaşlarının ittihatçılıklarını devam ettirebilmeleri için gizli bir kuruluşla birbirlerine bağlanmaları ve bir parola kabul ederek birbirlerini tanımaları gerekliliğidir. Kara Kemal Bey kendisi gibi eski bir ittihatçı olan Kara Vasıf Bey'i evine çağırarak hadiseyi anlatır ve her ikisinin isimlerinin başındaki kara lakabından ötürü, Talat Paşa ile bu gizli cemiyetin adının "Karakol" olmasını kararlaştırdıklarını açıklar. Cemiyetin ilk ve asıl kurucuları Kara Vasıf, Refik İsmail, Baha Sait Beylerdir.¹⁴ Cemiyetin kuruluşu, yöneticileri ve faaliyetleri bir sır gibi saklanır. İşgal güçleri ve yerli işbirlikçiler uzun süre cemiyetin varlığını öğrenemezler.¹⁵ Cemiyetin nizamnamesine bakıldığında tam manasıyla müdafaa-i hukuk doktrinine istinat ettiği ve aksiyon programını buna göre ayarladığı görülür.¹⁶

Karakol Cemiyetinin ilk faaliyeti yerel örgütleri birleştirmek olmuştur. İstanbul'daki müdafaa-i hukuk şubelerinin idaresi de bir müddet sonra cemiyete verilmiştir.¹⁷ Cemiyetin Anadolu ile muhaberatını Galatalı Şevket Bey yürütmüştür. Askerî işlerle Kemalettin Sami Bey meşgul olmuştur. Kara Vasıf Bey ise iş başında bulunan veya bulunamayan, fakat Kuvay-ı Milliye taraftar olan aydınlar ile Anadolu arasındaki iletişimi yürütmüştür. Bir süre sonra Anadolu'nun İstanbul'daki mümessili olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸

¹³ Hasene Ilgaz, "Millî Mücadele'de Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: Karakol Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, nr.: 193, 1981, s. 11.

¹⁴ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, yay.haz.: Samih Nafiz Tansu, (İstanbul: Sebül Yayınları, 1996, s. 204-205; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), s. 3-4; Fethi Tevetoğlu, "Karakol Cemiyeti I", *Türk Kültürü*, Yıl:8, s.: 94, s. 293; Cemiyetin genel merkezinde ise bu üç kurucudan başka Galatalı Albay Şevket, Yarbay Edip, Yarbay Kemalettin Sami, Binbaşı Ali Rıza bulunuyordu. bkz.: Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, haz.: Bülent Demirbaş, (Bs.: 2, İstanbul: Arba Yayınları, 1992), s. 70; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2000), s. 414; Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?" *Yakın Tarihimiz*, c.: 4, 1963, s. 257; Karakol teşkilatında zamanla Vasıf Bey'in adının öne çıkmasına ve Heyet-i Temsiliyede Karakol Cemiyetinin temsilcisi sıfatıyla bulunmasına karşın, Akal incelemeleri sonucunda Karakol Cemiyetinin asıl reisinin Rauf Bey olduğunu ileri sürer. bkz.: Akal, s. 151.

¹⁵ İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat Karakol Cemiyeti, *Yakın Tarihimiz*, c.: 1, s. 345.

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1952), s. 521.

¹⁷ Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları*, (Ankara: Ardiç Yayınları, 1994), s. 29; İstanbul'daki gizli gruplarla ilgili yazarın bir başka incelemesi için bkz.: Bülent Çukurova, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.: 1, S.: 5, Mart 1986, s. 519-526.

¹⁸ Cebesoy, s. 414-415.

Karakol Cemiyetinin Millî Mücadele'ye önemli hizmetleri geçmiştir. Bunlardan başlıcası işgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve mücadeleye yarayacak insan nakli olmuştur. İkincisi, istihbarat hizmetidir ki itilaf devletlerinin, Damat Ferit Paşa hükûmeti ve suç ortaklarının, İngiliz Muhipleri gibi zararlı cemiyetlerin haince plan ve faaliyetleri günü gününe Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına bildirilmiştir.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi ile ilgili çalışmaları yürüttüğü esnada Karakol Cemiyetinin organizasyonunu üstlenmeye çalıştığı millî hareketi, İttihat ve Terakkiye bağlama girişiminin farkına vardı.²⁰ Nutuk'ta yer aldığına göre, Karakol Cemiyeti talimat ve nizamnameler hazırlayarak matbu bir şekilde tüm ordu ve erkânına dağıtmış,²¹ bunları okuyanlar bu işte Mustafa Kemal Paşa'nın dahli olduğunu düşünmüşlerdi. Söz konusu evraklarda gizli ordu ve kumandanlardan, gizlilik içinde işlerin yürüdüğünden, cemiyete en ufak zarar verenlerin ağır cezalara çarptırılacağından söz edilmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa iki önlem almıştır. Birincisi, ordu kumandanlıklarına kendilerine ulaşan bu tüzük ve nizamnameleri uygulamamaları gerektiğini yazmış, diğer yandan Sivas Kongresi'nde görüştüğü Kara Vasıf Bey'e bahsi geçen gizli başkomutan ve genelkurmay başkanlarının kimler olduğunu sormuştur. Vasıf Bey'den "hepsi siz ve arkadaşlarınızdır" cevabını alan Mustafa Kemal Paşa hâliyle ikna olmamıştır. Zira hiç kimse kendisine böyle bir düzen ve kuruluşun bahsetmemiş, bu iş için bir onay almamıştır.²² Hadise üzerine

¹⁹ Tevetoğlu, Milli, s. 17; Alev Er, "Millî Mücadelede Gizli Örgütler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.: 4, 1985, s. 1129; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 213; Mehmet Arif Bey'in anılarında Anadolu'ya yapılan bu yardımlarla ilgili ayrıntılı ve sayısal bilgiler verilmektedir. bkz.: Mehmet Arif Bey, s. 70-72.

²⁰ Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma*, s. 32.

²¹ Mustafa Kemal Paşa'nın bu gelişme hakkındaki görüşü şöyleydi: "Erzurum Kongresi'ni muvaffakiyetle sona erdirmiş olarak şark vilayetlerimizde tam bir ittihat temin etmiş ve diğer bütün teşekkülleri tevhit etmiş bulunurken, böyle esrarengiz bir cemiyetin ortaya çıkması vatan müdafaası yolunda sarf olunan gayretleri kuvvetlendirmez, bilakis zayıflatır". Kansu'nun tespitine göre, Karakol Cemiyetinin halkın zihninde tereddüt ve şüpheler uyandıracağına inanılmaktaydı. bkz.: Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, (c.: 1, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 136-139; Cemiyet bu hareketiyle varlığını açıkça duyurmuş oluyordu. bkz.: Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet II. Grup*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 73. Akal'ın incelemelerine yansıyan bilgilere göre, Nutuk'ta aksi söylene de kurulan ilişkiler, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmadan evvel Karakol'un kurucularıyla zaman zaman görüştüğü, hatta bazı eylemler geliştirdiklerini göstermekteydi. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın bu gizli harekete kerhen destek verdiği, kontrolü onun eline geçirmek istemediği anlaşılmaktaydı. bkz.: Akal, s. 165-173;

²² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, yay.haz.: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim, (c.: 1-2, bs.:8, Ankara: TTK Basımevi, 2010), s. 98-100; Tevetoğlu, Karakol, s. 294; Mustafa Kemal Paşa, "sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakki'yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı tekrar ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli başkumandanınızın adını da söyleyeyim. Bu Enver Paşa'dır" demiştir. Vasıf Bey'in inkârlarına rağmen, Mustafa Kemal Paşa Karakol teşkilatının rumuz, teşkilat ve elemanlarıyla ilga ve iptal edildiğini, ülkeyi düşman işgaline ve hükûmetin kanun dışı ve millî vicdanlara aykırı hareketlerine karşı, vatandaşları

cemiyet yasaklanmasına rağmen, faaliyetlerine devam etmiştir. Nitekim Karakol Cemiyeti yalnız dâhilde çalışmalar yürütmemiş, diğer taraftan yurt dışındaki ittihatçılardan da emirler almıştır. Halil Paşa'nın İstanbul'dan, Nuri Paşa'nın ise Ardahan kışlası İngiliz cezaevinden kaçırılması; Baha Sait Bey'in 11 Ocak 1920'de Bolşeviklerle anlaşması, bu çerçevedeki gelişmeler arasında sayılabilir.²³

Özellikle son teşebbüs, Mustafa Kemal Paşa'yı Karakol Cemiyeti ilgili kati tedbirler almaya sevk etmiştir. Aslında hadisenin özü şudur. Karakol Cemiyetinin inisiyatifi ile Ekim 1919'da Uşak'ta bir kongre tertip edilmiştir. Kafkaslardan gelen bir Sovyet temsilcisiyle kongre öncesi veya sonrasında Bolşevik yardımı işi görüşülmüştür. Kongrenin ardından tüm Türkiye'yi temsil iddiasında bulunan cemiyet,²⁴ kendi adına ve Uşak Kongresi yürütme kurulu adına Baha Sait Bey aracılığıyla Bolşeviklerle görüşmeye başlamış ve sonunda 11 Ocak 1920'de bir anlaşma imzalamıştır.²⁵ Aslında Karakol Cemiyetinin içerisinde Bolşeviklik yanlısı kimse olmadığı gibi, Baha Sait Bey'in Bolşeviklerle teması, Millî Mücadele'ye silah, cephaneye, erzak ve para yardımı sağlamak maksadını taşıyordu. Bu yönüyle aslında iyi niyetli bir girişim görülebilirdi. Ne var ki Ankara'ya yani Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına ne bilgi verilmiş ne de müsaadeleri alınmıştır. Dolayısıyla böyle bir hareket haklı tenkitlere ve cemiyetin kapatılmasına yol açmıştır.²⁶

çatısı altında birleştiren teşkilatın yalnız ve münhasıran Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğunu, başka isim ve hesapla hareket edenlerin millî teşekkülün dışında kalan hususi teşebbüslerden öte bir şey olmadıklarını söylemiştir. bkz.: Ertürk, s. 323-325.

²³ Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma*, s. 30-31.

²⁴ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet II. Grup*, s. 77.

²⁵ Tevetoğlu, *Milli*, s. 24.

²⁶ Tevetoğlu, *Milli*, s. 35; Her ne kadar direniş hareketlerini örgütlediler ve Anadolu'daki mücadeleye önemli katkılar vermiş olsalar da ittihatçı kadrolar sahneye ilk çıkmanın kendileri oldukları, gözleri kapalı Mustafa Kemal'e bağlı olmadıkları bilincindeydiler. Anadolu hareketinin gittikçe bağımsız olan çizgisinden de rahatsızlık duymaktaydılar. bkz.: Zürcher, *Modernleşen*, s. 233; Karabekir Paşa, hadise üzerine Mustafa Kemal'e, Kara Vasif ve arkadaşlarını ikna edelim, fakat üzmeylem demmiştir. Ayrıca İstanbul teşkilatının (Mustafa Kemal de Karabekir Paşa da Karakol hareketini Müdafaa-i Hukuk'un İstanbul teşkilatı olarak nitelemiştir) bir patlak vermesi veya bir iş ve taahhüde girmesinin yetkisini aşmak olacağını, bu hareketin düşmanların büyük hücumlarına ve sonuçta itilaf kuvvetleri, Rum ve Ermenilerin birleşmesi ile Bolşevizm buhtanı altında İstanbul'daki İslam unsurlarının pek fena tazyik ve imhaya, payitahtın kaybına neden olacağını söylemiştir. bkz.: Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, c. 1, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), s. 566; Karabekir, pek çok defa Anadolu hareketinin siyasi mülahazalar ve partiler üstü kalmasını savunmuş, bir ittihatçı etiketinin yapıştırılmasından kaçınmak gerektiğini düşünmüştür. Bu görüşlerini başta Mustafa Kemal olmak üzere Millî Mücadele rüesasına da öğütlemiştir. bkz.: Aynı eser, c.: 1-2, s. 142, 207, 1258; Falih Rıfkı bu konuda Anadolu'da kongreler yaparak Millî Mücadele'nin başına geçtiği esnada Mustafa Kemal Paşa'nın karşılaştığı ilk güçlüğün, bu harekete ittihatçı damgasının vurulması olduğunu, onun içerdeki ittihatçılardan faydalanmış olsa bile İttihat ve Terakki'nin sorumluları ile iş birliği yapmadığını anlatmak zorunda kaldığını, bunu da yerine getirdiğini yazar. bkz.: Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Bateş Yayınları, 1984), s. 344; Yine Selek'e göre, Müdafaa-i Hukukçular büyük ölçüde ittihatçıydılar. Fakat siyasetle ilgileri olmadığını ne İttihat ve Terakki ile ne de Hürriyet ve İtilafla resmen bağlantıları bulunmadığını ilan ettiler. Bunları söylerken şüphesiz biraz da kurucularının kimliğini gizlemeye çalışıyorlardı. bkz.: Selek, s. 94.

Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Mart 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği bir telgrafta, Karakol Cemiyetinden ve bu cemiyetin Bolşeviklerle anlaşma teşebbüslerinden rahatsız olduğu açıkça görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, söz konusu telgrafta Vasıf Bey'e bu hususta neler söylediğini şöyle bildirmiştir:

“Gerek Vasıf Bey'i gerek rüfekasını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul heyeti merkezisi olarak tanıdığımızı yoksa siyaset-i dâhiliye ve hariciyede ayrı ayrı iki komitenin itilaf etmiş şekline delalet edecek her türlü muamelat ve tezahüratı katiyen reddettiğimizi, dâhilî, hariçî tedabir-i siyasiye ve icraiyeden millete karşı, dünyaya karşı, tarihe karşı Heyet-i Temsiliyenin mesul olduğunu ve diğer taraftan kolordu kumandanları arkadaşlarımızın bu hususa dair nokta-i nazarları istihraç etmeden ve mütalaalarını almadan cemiyetimizin hiçbir taahhüdatta bulunamayacağını sarahaten ityan ettik. Ve Fî mâ bâ'd aynı tarz ve harekete devamları takdirinde kendileriyle muamele ve irtibatı katetmek mecburiyetinde kalacağımızı yazdım”.²⁷

İşte Sivas Kongresi'nde Vasıf Bey'le Mustafa Kemal Paşa arasında beliren fikir ayrılıkları ve çatışma vaziyeti, ardından Baha Sait Bey'in millî hareketin tasvibi ve bilgisi dışında Bolşeviklerle görüşme ve anlaşmaya yönelik teşebbüsleri, kontrolden çıkan bu cemiyetin Heyet-i Temsiliye kararı ile kapatılmasına yol açmıştır. Karakol Cemiyetinin yerine Müdafaa-i Milliye teşkilatı ile Mim Mim grupları kurulmuştur.²⁸ Yukarıda verilen tüm bu bilgilerin ışığında şu söylenebilir. Karakol Cemiyeti Millî Mücadele sürecinde bazen bu harekete ciddi zararlar verebilecek eylemler geliştirmiş olmasıyla birlikte, aslında millî harekete önemli katkılar sağlamıştır.

Diğer taraftan Millî Mücadele'ye ittihatçı katkısı yalnız Karakol Cemiyeti vs. kuruluşlarla sınırlı değildi. Aynı zamanda Millî Mücadele hareketi İttihat ve Terakki üyelerinin yer aldığı müdafaa-i hukuk oluşumundan yükselmiş²⁹ ve İttihat ve Terakkinin teşkilatçılığı bunda büyük rol oynamıştı. Ayrıca 1919 seçiminde Müdafaa-i Hukuk listelerinden çok sayıda ittihatçı meclise girmişti. Böylece son Meclis-i Mebusanda ittihatçılar oldukça etkin bir konuma gelmişlerdi.³⁰

²⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 243-244.

²⁸ Tunaya, s. 522; Karakol Cemiyeti Heyet-i Temsiliyenin kapatma emrine rağmen bir müddet daha yani İstanbul'un işgali ile yöneticileri tutuklana dek faaliyetlerini sürdürmüştür. bkz.: Akal, s. 173; Hasene Ilgaz, Malta dönüşünde Karakol Cemiyetinin bulabildiği üyelerle Ankara'da toplanıp resmen kendisini feshettiğini ve bu şekilde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine karıştığını söyler. bkz.: Ilgaz, s. 20.

²⁹ Akşin, s. 456.

³⁰ Tefvik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 123; Tank Zafer Tunaya, “İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1981, s. 114. Seçim çalışmaları kapsamında Kara Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliyenin İstanbul temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Vasıf Bey'in tercih edilmesinde, Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği destek ve yaptığı kimi yardımları, İstanbul'daki entelektüel çevre ile teması, eski ittihatçı kimliğiyle

Peki, Karakol örneğinden yola çıkarak ulusal direniş hareketinin örgütlenmesinde ittihatçılar hâkim miydi? Gerek itilafçılar gerekse Osmanlı hükûmeti ile padişah, millî hareketin bir ittihatçı tertibi olduğunu düşünüyorlardı. Millî Mücadeleciler bunun farkında olarak İstanbul hükûmeti ve itilaf temsilcileriyle görüşmelerinde anlaşma yolunu tamamen tıkayacak fazla bir engele meydan vermek istemiyorlardı³¹.

Ayrıca TBMM içerisinde de çok sayıda ittihatçı vardı.³² Bunlardan bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini kabullenerek onunla kader birliği etmişti. Diğer kısım, yani Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan ittihatçıları ise iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grup, ülke kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek ve sonra ilk fırsatta onu alaşağı edip memlekete hakîm olmak istiyordu. Diğer grup yani daha aceleciler ise Enver Paşa ile temas içerisinde olup, onun bir an önce Anadolu'ya gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyordu.³³

Yurtdışındaki İttihatçılar

Savaşın kaybedilmesinden sonra Türkiye'de kendilerini emin görmeyen Talat, Enver ve Cemal Paşalar terk-i vatan etmişler ve dışarıdan birtakım faaliyet ve mücadelelere girişmişlerdi.³⁴ Onların amacı İslam ve Türkleri bir araya toplamak ve bu şekilde hakkında hüküm verilecek olan Osmanlı Devleti'ni müsait şartlarda sulhe kavuşturmaktı.³⁵ Ülke dışındaki ittihatçı liderler ayrıca Anadolu'daki Millî Mücadele'nin de başarısını arzulamışlar, onun güçlenmesini sağlayacak bazı teşebbüslere girişmişlerdi. Bu meyanda

İstanbul'da perde arkasında kalan ittihatçıları teşkilatlandırarak yapıya sahip olması gibi hususlar etkili olmuştur. bkz.: Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2004), s. 228; Alemdar gazetesi, seçim sonuçlarına bakarak İstanbul seçimlerini İttihat ve Terakkinin kongre seçimleri olarak tanımlamıştır. Bkz.: Karaca, s. 301.

³¹ Zürcher, Milli, s. 109-110; Bu nedenle, Sivas Kongresi'nin açılışında İttihat ve Terakki ve diğer siyasi partilerle hiçbir ilişki olmadığı duyuruldu. Hatta bu minvalde bir de yemin edildi. Fakat şu belirtilmeli ki alınan karar, taktik bir hareket olup, bunun ötesinde bir mana çıkarmak yanlış olurdu. Zira ittihatçı nitelik taşıdığı kesin bazı örgütler de dâhil olmak üzere birçok siyasi teşekkül bu dönemde İttihat ve Terakki ile hiçbir alakaları olmadığını vurgulamak zorunda kaldılar. bkz.: Zürcher, Milli, s. 110-111

³² Meclisteki ittihatçı sayısı konusunda farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Ardahan Mebusu Hilmi Bey, 40 rakamını vermektedir. bkz.: Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), s. 32; Çavdar'a göre mecliste 80 ittihatçı mebus vardı. Bkz.: Çavdar, s. 124; Sayısal farklılıktaki temel etken ittihatçıların yukarıda söylendiği gibi türdeş olmamalarıydı.

³³ Selek, s. 575; 1921 Kasım'ında 13. Fırka kumandanı ve Kars Mutasarrıf Vekili bulunan Sami Sabit Paşa'nın aktardığına göre, Ardahan mebusu Hilmi Bey "azizim biz Büyük Millet Meclisi'nde birleşmiş ve dayanışan kırk İttihatçıyız; istediğimiz anda Mustafa Kemal'i alaşağı eder, Enver'i onun yerine geçirebiliriz", bunu yapmak için ise zamanı henüz uygun görmüyoruz, demiştir. bkz.: Karaman, s. 32.

³⁴ Emir Şekip Arslan, Enver Paşa ve arkadaşlarının (başta, Cemal ve Talat Paşaları) ülkeden ayrılmalarından şehit oluncaya kadar geçen süre içerisindeki yaşamlarını anlatır. Enver ve Talat Paşa'yı olumlu ve olumsuz taraflarıyla verir ve bazen göklere çıkarır; Cemal Paşa'yı ise Suriye'de yaptıklarından dolayı suçlar. bkz.: Emir Şekip Arslan, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, çev.: Aziz Akpınarlı, (Samsun: İl Matbaası, 1948).

³⁵ Vardar, s. 549.

zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile iletişimi de ihmal etmemişlerdi.³⁶ Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın süreci iyi idareye etmeye çalıştığı ve millî hareketin kontrolünü kaptırmak istemediği görülür. Özellikle Enver Paşa'nın evvela Ruslarla beraber, bilahare Ruslara karşı faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşa'yı ve önderlik ettiği Millî Mücadele'yi bazen zor durumda bırakmıştır. Her ne kadar üç ittihatçı lider yurtdışında kalmayı geçici görüyor ve şartlar müsait olduğunda memlekete dönmeyi arzuluyorlarsa da özellikle Enver Paşa, içerideki ittihatçıların yardımıyla Anadolu'ya geri dönmek ve hareketin başına geçmek hususunda daha hırslı ve arzuluydu.³⁷

Enver Paşa'nın bu doğrultudaki politikaları ve çalışmaları hakkında dönemin Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa doyurucu ve bir o kadar da dikkat çekici bilgiler verir. Paşanın Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiğine göre, Enver Paşa Türkiye'ye dönme ve yeniden liderliği ele geçirme emeli taşıyordu. Şöyle ki Enver Paşa etrafına ve teşkilatına Anadolu hükûmetinin hiçbir mukavemeti kalmadığını, İslam İhtilal Cemiyeti³⁸ tarafına müdahale zamanının artık geldiğini ve müdahalede başarılı olduktan sonra müstakil kalmak koşuluyla Rusya Sovyet Federasyonu'na dahil olarak bir siyaset takibi hâlinde Türkiye'nin kurtuluşunun mümkün olacağı hakkında İslam İhtilal Cemiyeti kararı bulunduğunu yaymaya çalışmıştır. Yine Enver Paşa, hariçte oluşturduğu teşkilatı Anadolu ile birlikte hareket ettiğini yaymak suretiyle yapmıştır. Anadolu'nun itilaf devletleri grubu ile anlaşmak ihtimali bulunduğundan söz etmiş, kendisi iktidara geçerse Bolşeviklerle daha samimi olacağını vaat etmiş ve Rusların muavenetini sağlamıştır.

³⁶ Hülya Baykal, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.: 14, Mart 1989, s. 379-439; Yazar çeşitli arşivlerden ve hatırat türü eserlerden temin ettiği Cemal Paşa'nın mektuplarını kronolojik sırayla vermekte, muhtevaları itibariyle sonuç olarak şunları söylemektedir: İttihat ve Terakki lider kadrosu içerisinde Anadolu hareketine ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine en sıcak bakan kişi Cemal Paşa'dır. Enver Paşa her an Anadolu'ya geçmek ve söz sahibi olmak için fırsat kolladığı hâlde Cemal Paşa'nın böyle ihtiras ve düşünceleri yoktu. Hatta zaferden sonra ülkeye dönerek Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalışmayı arzuluyordu. Bütün bunlarla birlikte Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışındaki sertivenci ve hayalci siyasetlerine karşın daima temkinli ve akılcı hareket etti. Onlara hiçbir zaman dışarıda Ankara hükûmeti adına yetki vermedi. Millî siyaset ve istekler doğrultusunda bir siyaset takip etti. bkz.: Baykal, s. 439.

³⁷ Millî Mücadele'nin Şark Cephesi Kumandanı olan Kazım Karabekir Paşa, 27 Haziran 1921 tarihinde askerî birliklere gönderdiği bir telgrafta, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda ülkeye verdiği zararlardan sonra, şimdilerde Rusya'nın elinde vatanın kalan kısmını kemirmek ve orduyu milis yapmak gibi teşebbüslere giriştiğinden söz etmektedir. Kazım Karabekir Paşa, bu nedenle gerek Enver Paşa'nın gerekse onun adına gelecek kişilerin sahiller ve kara hudutlarına içerisine girmesi durumunda tutuklanmalarının ve sıkı bir inzibat altında doğruca Ankara'ya gönderilmelerinin ve milletin önünde hesap vermelerinin hükûmetin kararı olduğunu ifade ediyordu. bkz.: Karaman, s. 23.

³⁸ Kuruluş amacı İslam ülkelerinde ihtilal eylemleri çıkararak Ankara'nın yükünü hafifletmek ve İngiliz ve Fransız cephelerini genişletmek olarak düşünülmüştür. Berlin'de kurulan ve programını Talat ve Enver Paşalar ile arkadaşlarının hazırladığı bu cemiyetin reisi Enver Paşa'ydı. Cemiyeti eski Teşkilat-ı Mahsusacıların kurduğunu söylemek mümkündür. bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, (c.: 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 697-698.

Yunanlıların Sakarya'ya yaklaşmasını kendisi için en uygun zaman gören Enver Paşa, Bekrof takma adıyla Doktor Nazım ile birlikte alencele önce Tiflis'e ardından Batum'a gitmiştir. Buradan hareket ederken arkadaşlarına Anadolu hükûmetinin dağılmakta olduğunu ve yine Anadolu muvafakatiyle alınan yardımı yapmak üzere Kafkasya'ya hareket ettiğini bildirmiştir. Enver Paşa ayrıca İslam İhtilal Cemiyetleri adı altındaki teşkilatını İttihat ve Terakki adına dönüştürmüştür. Batum'dan buradaki mahrum addettiği arkadaşlarına yazdığı mektuplara bakılırsa Anadolu'daki kendi teşkilatını takviye ettiği anlaşılmıştır. İcap ederse derhal Anadolu'ya geçeceğini ima etmiş, Fransızlarla ve İtalyanlarla anlaşmamak ve Rusları da şüphede bırakmak suretiyle dış siyasetin iyi idare edilemediğini belirtmiş, Anadolu'nun kendileri aleyhine aldığı önlemlerin eski tevehhümler neticesi olduğunu yaymaya ve bunların bertaraf edilebileceğini eklemek suretiyle teşkilatı iğfal etmeye çalışmıştır.³⁹

Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönüş emeli ve bu doğrultudaki faaliyetleri karşısında millî hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa da bir dizi önlemler alarak onun gücünü yok etmeye yönelik tedbirler geliştirdi. Bunlar şöyle sıralanabilir:

“Trabzon'a Enver Paşa'ya karşı olan güçlü bir vali ve komutan göndermek⁴⁰; Enver Paşa'nın yanına araçlar göndererek Millî Mücadele liderliğinden vazgeçmesini sağlamak; diplomatik yollarla Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'ya ve İttihatçılara sağladığı desteği ortadan kaldırmak”.⁴¹ Bunların haricinde diplomatik teşebbüsleri Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa yürütüyordu.⁴² Fakat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Savaşı galibiyeti, Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönüş umutlarını tüketen bir gelişme oldu. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatifi ve liderliği kaybetme ihtimali ortadan kalktı.

Malta Sürgünleri, İttihatçılar ve Millî Mücadele

Anadolu'da TBMM'nin açılması ve ilk hükümetin teşekkül ederek millî harekete vazulye etmesiyle birlikte çoğunluğu İttihatçı olan Malta'daki sürgünlerin durumları ve kurtarılmaları meclisin ve hükümetinin gündeminde yer alan önemli hususlardan biri olmuştur. Önce Malta sürgünlerinin Anadolu'daki İngiliz tutsaklarıyla değiş-tokuş edilmesi

³⁹ Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:326, Gömlek No: 22, Belge No:22-2001, Belge Tarihi: 03.09.1921.

⁴⁰ Bu kişi Sami Sabit(Karaman) Paşa'ydı.

⁴¹ Abdullah Saydam, “Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa Arasındaki Liderlik Mücadelesi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Eylül 1990, S.: 45, s. 44; Sami Sabit Paşa 1921 Kasım'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Ardahan Mebusu Hilmi Bey vasıtasıyla Enver Paşa'ya ulaştırmaya çalıştığı bir mektuptan söz eder. Mektupta Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya bazı şartlar koymuştur. Buna göre, savaş boyunca Anadolu'ya gelmeyecek, Türkiye İngiltere ile anlaşma yaptığında İslam dünyasında İngilizler aleyhine teşebbüslerde bulunmayacak, barıştan sonra da bir müddet Türkiye'yi rahat bırakacak. bkz.: Karaman, s. 35.

⁴² Saydam, s. 44.

yönünde düşünceler geliştirdi. Zira Anadolu'da tevkif edilen İngiliz tutsakları arasında çok sayıda asker vardı ve bunlar İngilizlerin önemseydiği stratejik görevlerde bulunuyorlardı. Fakat değiş tokuş bahsinde İngiliz hükümeti ile askeri cenahları arasında görüş birliği yoktu. Türk tutsakların salıverilmesi bazılarınca bir onur meselesi olarak görülüyor, İngiltere'nin güçsüzlüğü şeklinde yorumlanacağı düşüncesi ile çekinceler ileri sürülüyordu. İngiliz Hükümeti ise Sevr Antlaşması'nı kabul ettirebilmek için sürgünleri bir koz ve baskı aracı olarak görüyordu. Ayrıca sürgünlerin bırakılmasının Kemalist hareketin başarısına, İstanbul hükümetinin ise prestij kaybına neden olacağı düşünülüyordu.⁴³ İşte bu nedenlerle Malta Sürgünleri'nin salıverilmesine sıcak bakmayan İngilizler yine de bu hususta Ankara hükümetinin fikrini yoklamak ve müzakere yapmaktan geri kalmamışlardı.. Sonuç olarak bu yoklamalardan bir sonuç alınamamıştı. Zira Ankara sürgünlerin tamamının bırakılmasını talep etmiş, buna karşı İngiltere bir tek sürgünün salıverilmesine dahi muvafakat göstermemişti. Böylece sorunun çözümü için daha zamana ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı.⁴⁴ Belirtmeli ki Ankara hükümeti sürecin tamamında sürgünlerin salıverilmesi yolunda yoğun diplomatik faaliyet ve güçlü bir irade sergilemiş, birtakım siyasi manevralara girişmişti.

1920 Temmuz'unda esirlerin mübadele edilmesi fikri tekrar ortaya atıldı. Bu yolda yine bazı neticesiz çabalar sergilendi.⁴⁵ Ardından 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı sürecinde esirler konusu da gündeme getirildi. TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey 109 kişilik sürgün listesinden ilk etapta 59'unun hemen salıverilmesini talep etti. Bu grup genelde askerî önderlerden oluşuyordu. Bilindiği gibi İngilizler de Ankara hükümeti tarafından Anadolu'da tutulan esirlerini kurtarmak istiyorlardı. Bunun yanında ellerinde tuttıkları esirlerin fazla masrafa yol açması, Ankara'nın gittikçe Fransa'yla yakınlaşması gibi etkenler daha çabuk hareket etmelerini zorunlu kılıyordu. Böyle olmakla birlikte, İngilizler özellikle serbest kaldıktan sonra Anadolu hareketine katılacağını düşündükleri askerî önderler konusunda çekince taşımaktaydılar. Görüşmeler bu nedenle bir süre durdu.⁴⁶ Sonunda 16 Mart 1921'de iki taraf arasında anlaşma hasıl oldu. Anlaşmaya göre sürgünlerden 64'ü serbest bırakılıyor, 54 kişi de yargılanmak üzere Malta'da alıkonuluyordu. İngilizler dört tutsağı da İstanbul'a geri dönmek üzere serbest bırakmaya hazırды.⁴⁷ Ne var ki anlaşma Ankara'da menfi surette karşılandı. Çünkü Türklerin elindeki esirlerin

⁴³ Bilal N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009, s. 423-425; Fethi Okyar sürgünlerin değişim teşebbüsünün başında şeklen esir olan, gerçekte ise turist serbestliği içinde İstanbul'a yerleşmiş bulunan İngiliz Generali Towshend olduğunu söyler. bkz.: Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, yay.haz.: Cemal Kutay, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), s. 287.

⁴⁴ Şimşir, s. 429-432.

⁴⁵ Şimşir, s. 442.

⁴⁶ Selma Yel, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl.18, S.: 35, Ağustos 1993, s. 225.

⁴⁷ Şimşir, s. 454-457.

tamamını koşulsuz teslim etmesine karşın, İngilizler ellerindeki Türk esirlerinin bir kısmını, Ermenilere ve kendilerine kötü muamele yaptıkları iddiasıyla serbest bırakmıyorlardı. Bu içeriğiyle anlaşma, millî hükûmet esaslarını zedeleyecek bir nitelik taşıyordu.⁴⁸

İngilizler söz verdikleri gibi Türk esirlerini serbest bırakma hazırlıkları yaptıkları esnada 23 Mart 1921’de başlayan Yunan saldırısından ümide kapılarak anlaşmadan sapmaya başladılar. Ve sürgünlerin bırakılması işini durdurdular.⁴⁹ Fakat savaşın gidişatının Türklerin lehine gelişmesi üzerine tekrar başa dönerek anlaşma arayışı içerisine girdiler. Nitekim karşılıklı tekliflerin ardından 29 Nisan 1921’de kendi maddi olanakları dikkate alınarak ilk etapta 4 kişi serbest bırakıldı. Ardından 33 sürgün, 30 Nisan 1921 günü iki İngiliz gemisine bindirilerek önce İtalya’ya, bir gün sonra da oradan Toronto Limanına getirildiler. Sürgünlerin çoğunluğu parasızdı. Buna karşın İngilizler artık sürgünlerle ilgilenmiyordu. Böylece bütün yük Ankara hükûmetine düştü ve Toronto’dan itibaren sürgünlerin bütün giderleri Ankara hükûmeti tarafından karşılandı. Mali sorun bu şekilde çözüldükten sonra asıl mesele sürgünlerin sağ-salim Anadolu’ya getirilmesi oldu. Zira Türkiye’de bir bakıma Yunan ablukası devam ediyordu. Bu nedenle sürgünlerden bir kısmı Avrupa’da kaldı. 21 kişilik grup ise 19 Mayıs 1921 günü İstanbul’a ulaştı. Bunların çoğu kendilerini emniyette görmedikleri için İstanbul’da kalmayıp Karadeniz’e açıldılar.⁵⁰

Ankara bir taraftan sürgünlerin kurtarılması yolunda bu çabaları sergilerken diğer taraftan 27 Haziran 1921’de sürgünlere maaş bağlama kararı aldı. Buna göre Malta’ya sevk olunan ve kısmen tahliye edilen ve kısmen de orada bulunan mütekaiddin veya ma’zûlünin maaşları İstanbul hükûmeti tarafından bu maaşların kesildiği tarihten itibaren, Ankara hükûmeti tarafından ödenecekti. Söz konusu maaşlar burada bulunanların kendilerine, Malta’da bulunanların ise mutemet veya ailelerine ödenecekti. Eski maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’e de bu kapsamda maaş bağlanması, neden böyle bir karar alındığına dair Konya Mebusu Vehbi Efendi tarafından TBMM’ye soru önergesi verilmesine yol açtı.⁵¹ Önergeye verilen cevap, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğindeki Anadolu hareketinin Malta sürgünlerine yani dolayısıyla ittihatçılara neden sahip çıktığını gayet açık şekilde göstermekteydi:

“Vatana ve amal-i millete merbut ve hizmetleri müşahede edilen zevata her nerede olursa olsun onların vazife-i vakitlerini hatırladıkları gibi hükûmet-i

⁴⁸ Selek, s. 551; Mustafa Kemal böyle bir anlaşmanın tasvip ve tasdik edilemeyeceğini söylüyor, tasdik edilmesi hâlinde, “*Türk tebaasının, Türkiye dâhilindeki harekâtı üzerinde ecnebi hükûmetinin bir nevi hakk-ı kazasını tasdik etmek olurdu*”, diyordu. bkz.: Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, c.: 2, s. 784.

⁴⁹ Şimşir, s. 462-463.

⁵⁰ Şimşir, s. 471-474.

⁵¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya No:1446, Fon Kodu.30.10.00, Yer No: 143.25. 6, Belge Tarihi: 1.1.1922.

milliyenin de bu hatıra-i mukaddese ashabını düşünmesi bir vazife-i mühimmedir. Ve istihdaf edilen bu gayeye mebnidir ki mebusan-ı kiramdan bazı zevat men'i yed-i ihtiyarlarında olmayan esbab-ı mücbire ve mania dolayısıyla bir müddet buraya gelmeye muvaffak olmadıkları halde muhassasatı tediye olunmuştur. Ve bu cümleden olarak vatana merbut amal-i milliyeye hizmetleri sebebiyle İngilizler tarafından tevkif olunarak bilahare de fiilen ve kaalen ve kalmen hizmet-i vataniyeden mahrum bırakılmak emeliyle Malta'ya gönderdikleri zevata hiç olmazsa efrad-ı ailelerinin emr-i maişetlerinde bir yardım olmak üzere bunlar meyanında ma'zûlîn ve mütekaidin olanların maaşlarının İstanbul tarihi kat'larından itibaren buraca tediyesi...".⁵²

Mayıs 1921'de kurtulan 33 kişilik kafileden sonra, bu kez 6 Eylül 1921'de, Malta'da geride kalan sürgünlerden 16'sı firar etti. Kaçanların tamamı ittihatçıydı. Bu son kaçış olayı ittihatçılar tarafından önceden planlanmış büyük bir harekâttı. Bu arada Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey İngilizlere söz verdiklerini ve kurtuluş ümitleri bulunduğunu göz önüne alarak firara yanaşmamışlardı. Oysa firari 16 kişi kurtuluş ümidi en az olanlardı. Tamamı İngilizler tarafından yargılanmak ve cezalandırılmak isteniyordu.⁵³ Malta Sürgünleri'nin geri kalanının özgürlüklerine kavuşması, ancak 1921 Kasım başındaki karşılıklı değişimle mümkün olacaktı.⁵⁴

⁵² Aynı belge.

⁵³ Şimşir, s. 487-490; Şimşir, İngiliz belgelerine dayanarak firar edenlerin sayısını 16 olarak verir. Necmi Bey'in adına söz konusu belgelerde rastlayamadığını söyler. Oysa Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Harbiye Nezaretine ait resmî bir yazının ekinde yer verilen bir listede sürgün sayısı 15 olarak geçer. Burada Şimşir'den farklı olarak Necmi Bey'in de adı vardır. Fakat 2737 sürgün numaralı Faik Bey'in adı yoktur. Harbiye Nezaretinin söz konusu yazısında 6 Eylül 1921 tarihinde bu kişilerin firar ettikleri açıklanıyor, buldukları takdirde tutuklanarak İtilaf zabıtasına teslim edilmeleri isteniyordu. Sürgün numaraları ve isimleri verilen şu 15 kişi sözlerini tutmayarak firar etmişlerdi: 2667 Ali İhsan Paşa, 2686 Sabit Bey, 2696 Nevzat Bey, 2704 Macit Bey, 2719 Muammer Ahmet Bey, 2701 Bedreddin Bey İbrahim, 2723 Gani Bey, 2745 Tahir Bey, 2733 Memduh Bey, 2761 Kemal Bey Mustafa, 2758 Ferik Mahmut Kamil Paşa, 2728 Şükrü Bey, 2724 Ahmet Bey, 2743 Feyzi Bey Arif, 2812 Süleyman Necmi Bey. bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Fon Kodu: DH.KMS., Dosya No: 61-2 Gömlek No: 22, Belge Tarihi: 15.09.1921; Bleda, oldukça geç yaşta verdiği bir mülakatta 20 küsur kişinin kaçırıldığını, bunların İngilizlerin bir türlü serbest bırakmaya razı olmadığı eski vali ve kumandanlardan meydana geldiğini, Maltalılarda İngiliz düşmanlığının kuvvetli olmasından istifade ile dışarıdan birisiyle para karşılığı anlaşarak sürgünlerin İtalya'ya kaçırıldığını söylemiştir. bkz.: Selahaddin Güngör, "Bir Canlı Tarih Konuşuyor", *Resimli Tarih Mecmuası*, c: 4, S: 42, 1953, s. 2395.

⁵³ Çavdar, s. 138.

⁵⁴ Şimşir, s. 513; İnebolu'da yapılan bu mübadele için Türk tarafı yani Müdafaa-i Milliye Vekâleti oldukça detaylı bir plan hazırlamıştır. Saati saatine ve hangi esaslar içerisinde değişimin yapılacağı belirlenmiştir. bkz.: Yel, s. 229; Mübadele işinde Türk tarafını Hilal-i Ahmer Cemiyetinden görevlendiren Ali Macit Bey temsil etmiştir. Bu arada Hilal-i Ahmer Cemiyetinin her iki taraf arasında aracılık rolü üstlendiğini, esirlerin değişimi sürecinde önemli hizmetler gördüğünü söylemek gerekiyor. bkz.: Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S: 4, c: 3, Temmuz 2003, s. 85-86.

İttihatçılığın Canlandırılması 1922-1923

1922 sonlarına doğru ittihatchılar gizli bir komite hâlinde Küçük Efendi olarak adlandırılan eski İaşe Nazırı ve Karakol Cemiyeti kurucusu Kara Kemal Bey'in idaresi altında çalışmalarını sürdürdüler. 1922 Kasım sonlarına doğru bu teşkilatın İstanbul'da itilaf devletleri aleyhine bir anarşi çıkarmak ve vaziyete hâkim olmak üzere içtimalar tertip ettikleri hususu İngiliz belgelerinde yer aldı.⁵⁵ Bir müddet sonra Kara Kemal Bey ile Mustafa Kemal Paşa Ocak 1923'te ittihatchıların gelecekteki rolü üzerinde konuştular.⁵⁶ İzmit'te gerçekleşen bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, bana bir parti namına mı yoksa şahsın namına mı müracaat ediyorsun? diye Kara Kemal Bey'e sordu. Ardından, şayet İttihat ve Terakkiyi kurtarmak istiyorsan buna asla meydan vermem. Şahsın adına geliyorsan sana münasip bir iş bulalım, dedi.⁵⁷

Yine aynı ay içerisinde meclisteki İttihat ve Terakki grubuyla ilgili yeni haberler alındı. Buna göre, söz konusu grup aleni olarak bu ay sonuna kadar ayrılacak ve mecliste kendi mevcudiyetiyle ortaya çıkacaktı. Gruba mensup mebus sayısı 30-40 arasındaydı. Hemen faaliyete geçerek önce Birinci Grupla anlaşmayı amaçlamaktaydılar. Bu gerçekleşmediği takdirde ise gayet şiddetli ve faal bir hareket izleyeceklerdi.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa-Kara Kemal Bey görüşmesinin bir sonucu olarak bir grup ittihatchı Nisan 1923'te İstanbul'da bir kongre topladılar. Müzakere sonucunda seçime ayrı bir parti olarak katılmama kararı aldılar. Aynı zamanda yeniden canlandırılan İttihat ve Terakki için aşağıda verilen dokuz maddelik bir program hazırladılar. Ardından hareketin başına geçmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya teklif sundular. Fakat bu teklifleri reddedildi. İttihatçı gruptan yalnız iki kişi Ahmet Şükrü ile İsmail Canbolat Beyler İkinci TBMM için yapılan seçimlere Halk Fırkası saflarında girerek mebus seçildiler.⁵⁹

⁵⁵ Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1338.

⁵⁶ Zürcher, Milli, s. 252.

⁵⁷ Vardar, s. 569; Görüşmeye katılanlardan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa, Velid Ebüzziya Bey'in temsil ettiği Mim Mim Grubu ile Kara Kemal Bey'in temsil ettiği İttihat ve Terakki grubunun artık bir rol oynayamayacağını, dolayısıyla bu iki teşekküle mensup arkadaşların vatani ve millî hizmetlerini ancak Müdafaa-i Hukuk bayrağı altında ifa edebileceğini, söyledi. Kara Kemal Bey bu sözler üzerine, "En doğru yol da budur, pašam" dedi. bkz.: Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), s. 29-30; Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Kemal Bey'i İzmit'e davet etmekteki maksadı, İttihat ve Terakkiden geri kalanlar kendi şefliğini tanıyarak onunla çalışacaklar mı? Doktor Nazım Bey ve Kara Kemal Bey gibi nüfuzlu merkez-i umumiciler ne fikirde idiler? gibi sorulara cevap bulmaktı. bkz. Atay, s. 346.

⁵⁸ Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1339.

⁵⁹ Zürcher, Milli, s. 252.

1926 yılında Doktor Nazım'ın evrakı arasında bulunan ve Cavit Bey'in evinde hazırlandığı bizzat kendisi tarafından itiraf edilen gizli dokuz maddelik İttihat ve Terakki programı şöyledi:

1. İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar, radikal bir siyasi fırkadır. Fertlerle ilgili temel hukuk kuralları ve kanunları bu gayeye göre tadil ve islah olunacaktır.
2. Hakîmiyet ve saltanat münhasıran milletindir.
3. Hükûmet kuvvetlerinin birleştirilmesine değil, ayrılmasına ve dağıtılmasına taraftardır.
4. Yasama kuvveti millet tarafından seçilen iki meclisten oluşmalıdır. Mebusan intihabı genel oy ile olmalıdır.
5. Yasama kuvvetinin toplanacağı iki heyet sulhten sonra bir kurucu meclis hâlinde toplanarak memleketin teşkilat-ı esasiesini tanzim amacıyla bir kanunuesasi yapmalıdır.
6. Hükûmet merkezi İstanbul şehridir.
7. İttihat ve Terakki Fırkası haricî düşmanlar karşısında bütün vatandaşlar arasında kati ve tam birlik teminini vatan vazifesi bilir. Barış meselesinde memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari bağımsızlığının temininden başka bir emeli yoktur.
8. İttihat ve Terakki her şeyden önce memlekette muntazam ve asri bir mekanizma oluşturmak gerekliliğine inandığından nazariyeler ve hayaller peşinde dolaşmayarak muntazam bir iş hükûmeti yapmak, fikir kargaşalıklarına meydan verecek siyasi mücadelelerden uzak durmak, memleketin bütün sınıfları ve fertleri arasında uyum ve kardeşlik hislerinin fiilen tesisine, garez ve hırsların teskinine çalışmak azmindedir.
9. Bu yasama döneminde İttihat ve Terakki Fırkası bir taraftan memlekette muntazam bir idare kurulmasına sarf ve gayret edeceği gibi, kurtarılmış vilayetlerin imarı ile sahipsiz kalmış ahalinin iskânını da ilk vazifelerinden biri bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri durmayacaktır.⁶⁰

Öte yandan 1923 yılı başlarında Anadolu Ajansına verdiği bir demeçte Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki ile ilişkisine dair mühim açıklamalarda bulundu. Paşa, İttihat ve Terakki adına hareket eden bazı kişilerin kendisine beraber çalışma teklifinde bulunup bulunmadığı hususunda; böyle bir teklif almadığını, esasen bugün için kimsenin İttihat ve Terakki Cemiyeti veyahut partisi namına hareket etme yetkisinin olmaması yönüyle böyle bir teklif ve müracaatın gerçekleşemeyeceğini; adı geçen cemiyetin mütarekenin başında İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin teklifiyle Talat Paşa başkanlığında bir kongre toplayarak Teceddüt Fırkasına

⁶⁰ Cumhuriyet, nr.: 808, 9 Ağustos 1926, s. 1.

dönüştüğünü; bütün mal ve haklarını bu fırkaya devrettiğini ve İttihat ve Terakki adının ise tarihe tevdi edildiğinin ilan edildiğini; zamanında kendisiyle birlikte birçoğunun da cemiyetin kurucu ve üyeleri arasında yer aldığını; son kongresiyle tarihe karışan söz konusu cemiyetin mensuplarıyla müteakiben kurulan Teceddüt Fırkası mensuplarının büyük çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katıldığını ve bu cemiyetin programını kabul ettiğini söylemiştir.⁶¹

Sonuç

İttihatçılar Mütarekenin imzalanmasından ardından siyasal sahneden tamamen çekilmemişlerdir. Açık gizli teşekkül ve faaliyetlerle ülkenin dönemin gelişmelerine etki etmişlerdir. Kısa ömürlü resmi bir girişim olan Teceddüt Fırkasının aksine Karakol Cemiyeti etkili faaliyetlerde bulunmuştur. Bu meyanda Anadolu'ya silah, malzeme ve insan nakli, istihbarat paylaşımı gibi faaliyetleriyle millî harekete önemli katkılarda bulunmuştur. İttihatçıların millî harekete katkısı yalnız Karakol Cemiyeti ve buna bezer teşkilatlarla olmamış, aynı zamanda yerel direniş örgütlerinde azımsanmayacak bir ittihatçı ağırlığı söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Karakol Cemiyeti örneğinde olduğu gibi, ittihatçıların birkaç kez Anadolu hareketi dışında (Sovyetlerle görüşme vs.) bağımsız teşebbüsleri gözlenmiştir. Ayrıca ittihatçılar yurt içi ve dışı çalışmalarıyla Anadolu'daki millî hareketin kontrolünü ve liderliğini ele geçirmek istemişlerdir. Buna karşın, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, hareketlerinin ittihatçı damgasını yemesinden özenle kaçınmışlar ve bir yandan ittihatçıların zararlı emel ve eylemlerine karşı tedbirler geliştirmişler, bir yandan da onları idare ile tamamen köprüleri de atmamışlardır.

Savaş döneminin ardından ittihatçılarla iletişime geçerek Ocak 1923'te Kara Kemal Bey'le görüşen Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların ne yapacaklarını öğrenmek istemiş, bunun karşısında kendi tutumunun ne olacağını açıklamıştır. Bir süre sonra Cavit Bey'in evinde toplanan önde gelen ittihatçılar, kendilerine bir program hazırlayarak yeni yol haritalarını belirlemişlerdir. Seçimlere İttihat ve Terakki adına katılmama kararı almışlardır. Kısa süre sonra yapılan İkinci Meclis seçimlerinde ittihatçı

⁶¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, (bs.:2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961), s. 62-63; Tunaya, Müdafaa-i Hukuk ve İttihat ve Terakki ilişkisini irdelediği bir incelemesinde, inkılâp tarihimizin en ilginç konularından birinin İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk arasındaki ilişki olduğunu ve bu çerçevede içinde 1920-1922 ve sonrasında TBMM ile İttihat ve Terakki (ya da eski ittihatçılar) arasındaki diyalogun önemli yer tuttuğunu, Atatürk'ün Müdafaa-i Hukuk içinde ittihatçıları yadırgamadığını ve başlangıçta sert bir cephe almadığını, bilahare bir tez geliştirip TBMM içinde, İkinci Grupla ittihatçılar arasındaki ilişkiyi, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bağladığını, İzmir Suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin, eski ittihatçı lider takımıyla hesaplaşmayı sürdürdüğünü ve 1926 yılında bu diyalogun noktalandığını, böylece İkinci Meşrutiyet'in en büyük siyasal kuvvetinin Cumhuriyet rejimi içinde kati olarak tasfiye edilmiş bulunduğunu söyler. bkz.: Tunaya, İkinci Meşrutiyet, s. 109.

kökenli iki önemli isim Ahmet Şükrü Bey ile İsmail Canbolat Beyler mebus seçilmişlerdir. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ve Halk Fırkası yönetiminin ittihatçılara bir jestidir. Bu jest ittihatçıları tatmin etmemiştir. Millî Mücadele'deki rolleriyle mütenasip konumlandırılmadıklarını düşünen bazı ittihatçılar kendileri ile aynı dışlanmayı yaşayan ve bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile yollarını ayıran küskün Millî Mücadele rüesası ile ortak hareket etmeye karar vermişlerdir.

Kaynakça

1.Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), Dosya No:1446, Fon Kodu.30.10.00, Yer No: 143.25. 6, Belge Tarihi: 1.1.1922.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Fon Kodu: DH.KMS., Dosya No: 61-2 Gömlek No: 22, Belge Tarihi: 15.09.1921

Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:57, Gömlek No: 107, Belge No: 107-1001, Belge tarihi: 29.11.1919.

Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:57, Gömlek No:113, Belge No:11301, Belge Tarihi: 14. 01.1920.

Türk İnkılap Tarihi Arşivi(TİTE), Kutu No:326, Gömlek No: 22, Belge No:22-2001, Belge Tarihi: 03.09.1921.

2. Gazeteler

Cumhuriyet, nr.: 808, 9 Ağustos 1926.

Zaman, nr.: 207, 2 Kasım 1918.

3. Telif-Tedkik ve Hatırat Türü Eserler

Akal, Emel, *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2001.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Bs.:4, İstanbul: İmge Kitabevi, 2006, s. 456.

Arslan, Emir Şekip, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, çev.: Aziz Akpınarlı, Samsun: İl Matbaası, 1948.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, (bs.:2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961).

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, Yayına Hazırlayan.: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim, c.: I-II, Bs.:8, Ankara: TTK Basımevi, 2010.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, İstanbul: Bateş Yayınları, 1984.

- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş*, c.: 1;4, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.
- Baykal, Hülya, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.: 14, Mart 1989, s. 379-439.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Can, Fahri, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?" *Yakın Tarihimiz*, c.: 4, 1963.
- Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- Çevik, Zeki, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi", *Yeni Türkiye*, S.: 44, 2002, s. 496-509.
- Çukurova, Bülent, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.
- Çukurova, Bülent, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.: 1, S.: 5, Mart 1986, s. 519-526.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet II. Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Er, Alev, "Millî Mücadelede Gizli Örgütler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c.: 4, 1985.
- Ertürk, Hüsametdin, *İki Devrin Perde Arkası*, yay. haz.: Samih Nafiz Tansu, (İstanbul: Sebil Yayınevi), 1996.
- Giray, Muharrem, "İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat Karakol Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, S.: 1, s. 345.
- Güngör, Selahaddin, "Bir Canlı Tarih Konuşuyor", *Resimli Tarih Mecmuası*, c.: 4, S.: 42, 1953.
- İlgaz, Hasene, "Millî Mücadele'de Varlığı Gizli Kalan Bir Cemiyet: Karakol Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, nr.: 193, 1981.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.: 1, Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, c.: 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Karaca, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2004.
- Karaman, Sami Sabit, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İstanbul: Arma Yayınları, 2002.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Karay, Refik Halid, *Minelbabilelmihrab*, İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1992.
- Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, haz.: Bülent Demirbaş, Bs.: 2, İstanbul: Arba Yayınları, 1992.
- Mevlânzâde Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü*, bs.:2, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Müezzinoğlu, Ersin, "Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.
- Müezzinoğlu, Ersin, "Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına Girişi", *History Studies*, Cilt.: 7, Sayı.: 1, ss.121-138, Mart 2015.
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, yay.haz.: Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Saydam, Abdullah, "Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa Arasındaki Liderlik Mücadelesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Eylül 1990, S.: 45.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1968.
- Sürgevil, Sabri, "İttihat ve Terakki'den Millî Mücadele'ye", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, c.: 1, S.: 2, 1992, s. 329-338.
- Sürmeli, Serpil, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S.: 4, c.: 3, Temmuz 2003.
- Şakir, Ziya, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı*, bs.:2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, 1944.
- Tevetoğlu, Fethi, "Karakol Cemiyeti I", *Türk Kültürü*, Yıl:8, S.: 94.
- Tevetoğlu, Fethi *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat Karakol Cemiyeti*, *Yakın Tarihimiz*, c.: 1, s. 345.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul: Arba Yayınları, 1952.
- Tunaya, Tarık Zafer, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1981.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.: 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 697-698.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, (Ankara: TTK Yayınları, Ankara), 1951, Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009.

Vardar, Galip, *İttihad ve Terakki İçinde Dönerler*, haz.: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.

Yalçın, Edip Semih, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler*, c.: 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yel, Selma, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl.18, S.: 35, Ağustos 1993.

Zürcher, Eric Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, çev.: Nüzhet Salihoglu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

